

TEKLİF ŞARTI OLARAK “ANLAMA” VE ŞER’Î HİTABIN DİLİNİ BİLMİYENLERİN DURUMU*

Fetullah YILMAZ**

Özet

İslam hukuk metodolojisine göre yükümlülüğün dört temel unsuru vardır: 1. Teklif, 2. Teklifin kaynağı (hâkim), 3. Teklifin konusu (fiil) ve 4. Teklifin muhatabı. Teklifin konusunun iki şartı vardır: 1. Bilinebilir olmak, 2. Yapılabilir olmak. Birinci şarta göre, insanlar kendilerini yükümlü kılan nassları anlamadıkça verilen emirleri yerine getirme mükellefiyetleri yoktur. İnsanların din hakkında bilgi sahibi olabilmeleri için, şer’î nassların yaygınlaştırılması ve ulaşılabilir hale getirilmesi gerekir. Tüm peygamberler kendi halkının dili ile gönderildiği için; dini, diğer milletlere nasıl tebliğ edeceği önem kazanmaktadır. Bu makalede, islam hukukunda sorumluluk açısından din dilini bilmeyenlerin durumu tartışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Teklif, yükümlü, şer’î hitab, anlama, dil.

COMPREHENSION AS PRE-REQUISITE FOR OBLIGATION AND CONDITION OF WHO DO NOT KNOW RELIGIOUS LANGUAGE

Abstract

The essential elements of responsibility in Islamic legal theory are: 1. Taklif, 2. The being who imposes the responsibility (Mukallif or Hakim), 3. The person on whom the responsibility is imposed (Mukallaf), 4. The responsibility (Mukallaf bih). There are two conditions in respect of responsibility: 1. The responsibility should be known. 2. The responsibility should not be impossible. According to the first condition, no one bears any obligation unless he is capable of understanding the law which imposes it. In order to make the knowledge of the shari’ah possible for people, the legal text must be published and made accessible to all. All of the prophets had been sent by having the language of their people. Therefore, the religion how would be notified to other nations by the prophets and religious people by whom those wish to publicise has acquired significance. Here are the situations discussed in this article of who could not comprehend religious language in terms of the liability in Islamic jurisprudence.

Key words: Obligation, responsible, religious orders, comprehension, language.

* Bu makale, “İslam Hukukunda Hukuki Yükümlülüğü Edaya İmkan Sağlayan Kudret” (İzmir-2002) başlıklı yüksek lisans tezimizden istifade edilerek hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku, fyilmaz@gumushane.edu.tr

Giriş

İslam hukuku nazarında insan, bir takım hak ve vazifelere sahip bir varlıktır. Ona görevlerin verilip hakların tanınması, muhatap olduğu yükümlülükleri yerine getirme ve haklarına ulaşma gücünün var olduğu veya kendisine verildiği ön kabulüne dayanır. Bu durum, bütün mükellefiyetlerde insanın kudretinin göz önüne alındığı mânası taşımaktadır.

Mükellefin, kendisine tevcih edilen yükümlülükleri ifa edebilmesi için hangi şartların bulunması gerektiği usûl literatürünün önemli konularındandır. Bu şartları, teklif yönelten hitabı anlama (akıl/fehm/ilm) ve gereğini yerine getirme gücü (kudret) şeklinde ikiye irca etmek mümkündür. Ele alacağımız konu, teklif dilini bilmeyenlerin şer’î mükellefiyetler açısından durumudur. Bu mesele, esas itibariyle, teklif yönelten hitabı anlama şartıyla ilgilidir. Asıl mevzuya girmeden önce, yükümlülük kavramını oluşturan unsurlara ana hatlarıyla değinmek istiyoruz.

I. Yükümlülüğün Unsurları

A. Teklif

“Teklîf”, “k-l-f” kökünden türemiş bir masdar olarak, sözlükte, bir kişiye meşakkat veren bir şeyi veya ağır bir yükü yükleyip onu yerine getirmesini veya taşımasını emretmek anlamlarına gelmektedir. Bu yönüyle teklîf, külfete sokma mânası ifade etmekte olup, bir kişiyi, ona meşakkat veren şeyle sorumlu tutunca, “ona teklif ettim/onu külfete soktum” denir.¹

Fıkhi bir terim olarak teklifin kapsamı konusunda, iki farklı görüş dikkat çekmektedir. Birincisine göre teklif, yalnız kesin ve bağlayıcı olan hükümleri, yani, vücut ve hurmeti (haramlık) içermekte olup, serbestlik (tahyîr) anlamı taşıyan hükümler, bu kavramın dışında kalmaktadır. Diğer görüşe göre ise teklîfe, kesin ve bağlayıcı hükümlerin yanı sıra, nedb ve kerahet gibi bağlayıcılık vasfı bulunmayan ve tahyir gibi serbestlik anlamı taşıyan hükümler de girer.² Geniş kapsamlı yaklaşıma göre *teklif*, Şâri’in bir şeyin yapılıp yapılmamasına yönelik talebidir. Bu talep, Şâri’ tarafından hüküm şeklinde ortaya konulur. Bu hüküm ise, mükelleflerin fiillerine yönelik olarak *iktizâ* veya *tahyîr* şeklinde ortaya çıkar.³

B. Teklifin Kaynağı

¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, k-l-f mad.; Şâtübî, *el-Muvâfakât*, (Trc.: Mehmed Erdoğan), İstanbul, 1993, II, 120; Heyet, *el-Mevsû‘atü’l-fikhiyye*, Kuveyt, 1404-1427, XIII, 248.

² Konuyla ilgili tartışmalar için bkz. Türcan, Talip, *İslâm Hukuk Biliminde Hukuk Normu Kavramı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003, s. 71; Kozalı, Abdurrahim, *İslam Hukuk Usûlü Eserlerinde Yükümlülük*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üni. S.B.E., İstanbul, 1998, s. 15-17.

³ Heyet, *a.g.e.*, XIII, 248; Cüveynî, Ebu’l-Me‘âlî ‘Abdulmelik b. ‘Abdillah b. Yûsuf, *el-Bürhân fî usûli’l-fikh*, (Thk.: ‘Abdulazîm Mahmûd ed-Dîb), el-Vefâ, Mısır, 1418, I, 134.

Teklifin kaynağı, İslâm hukuku metodolojisinde, “Hâkim/Şâri” başlığı altında ele incelenir. Hâkim, hüküm koyan demektir. Hâkim’e aynı zamanda, “Mükellif (Yükümlü Kılan)” de denmektedir.

İslâm bilginleri, mükelleflerin bütün fiillerine ilişkin hükümlerin kaynağının Allah Taâlâ’nın iradesi olduğunda ittifak etmişlerdir. Bu hükümler, doğrudan Allah’ın peygamberlere vahyettiği nasların ibareleriyle vaz edildiği gibi, açık ibarelerin olmadığı yerlerde, Şâri’in koyduğu delâlet ve emâreler vasıtasıyla müctehid tarafından istinbat edilebilir.⁴ Farklı bir anlatımla; yükümlülük temel itibariyle, Kitab ve Sünnet’e dayandığından, bu iki kaynak şer’î delillerin ve yükümlülüğün esasını teşkil eder. Bu temel kaynakların ruhundan çıkan bir takım şer’î deliller daha vardır. Netice olarak, şer’î deliller bütünüyle ele alınacak olursa, her birinin kaynak itibariyle ya nakle (Kitab ve Sünnet) veya akla dayandığı görülür. Temeli nakil olan nasların ihtiva ettiği hükümleri ortaya koyabilmek için, hüküm çıkarma metodu olan re’ye ihtiyaç olduğu gibi, re’yin veya re’y ile ortaya konan hükümlerin de şer’îlik vasfı kazanabilmesi, ancak nakle dayanması ile mümkündür. Yükümlülüğün kaynağı olan şer’î delilleri bağlı oldukları esasa göre ifade edecek olursak, Kitab, Sünnet, icma’, sahâbe kavli ve öncekilerin şer’îatleri *nakle*; kıyas, istihsân, örf-âdet, istislâh ve istishab da *akla* irca edilebilir.⁵

Diğer taraftan usûl bilginleri, şer’î delilleri genellikle “aslî ve fer’î deliller” şeklinde bir tasnife tâbi tutmuşlardır. Aslî deliller: Kitâb, Sünnet, icmâ’ ve bunlardan istinbat edilen kıyastır. Aslî delillerin rûhundan doğan fer’î delillerin en önemlilerini ise şöyle sıralamak mümkündür: İstihsân, mesâlih-i mürsele, istishab, örf, Sahâbe kavli, öncekilerin şer’îatleri ve seddü’z-zerâi’.⁶

C. Mükellef

İslâm hukukunda yükümlülük için *teklif* terimi kullanılırken, yükümlüye ise aynı kökten türeyen *mükellef* ismi verilmektedir. “Mükellef”, dinî hükümleri yerine getirmekle vazifeli olan kişi demektir.⁷ İslâm hukukçuları, “mükellef” anlamına gelmek üzere “mahkûm ‘aleyh” terimini de kullanmaktadırlar.

Mükellef olmanın temel şartları, teklifi anlayabilecek akla ve yükümlülüğün gereğini yerine getirebilecek güce sahip olmaktır.⁸

D. Teklifin Konusu

⁴ Hallâf, Abdulvehhab, *‘İlmu usûli’l-fikh*, Edâ Neşriyat, İstanbul, 1991, s. 96; Hanbelî, Şâkir, *Usûlü’l-fikhi’l-İslâmî*, İstanbul, ts, s. 355.

⁵ Şener, Mehmet, *İslâm Hukukunda Örf*, İzmir, 1987, s. 4.

⁶ Söz konusu taksime ilişkin ayrıntılı bilgi, fıkıh usûlü ile ilgili kaynakların “Şer’î Deliller (el-Edilletü’ş-Şer’iyye)” bölümlerinde mevcuttur. Şer’î delillerin bir değerlendirmesi için bkz. Şener, Abdulkadir, *İslâm Hukuku Dersleri I*, D.E.Ü. Yayınları, İzmir, 1992, s. 77-94; Şener, Mehmet, *a.g.e.*, s. 4-93.

⁷ Kal’acî, Muhammed Ravvâs, *Mu’cemu lûğati’l-fukahâ*, Dâru’n-Nefâis, Beyrut, 1416/1996, s. 426.

⁸ Krş. Hallâf, *a.g.e.*, s. 134-135; Hanbelî, *a.g.e.*, s. 359-360; Sava Paşa, *İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd*, (Trc.: Baha Arıkan) Kitabevi, İstanbul, ts, I, 170; Kozalı, *Yükümlülük*, s. 59-63.

İslâm hukukunda teklifin konusu, Şâri’in hitab veya hükmüne konu olan mükelleflerin fiilleridir (ef’âl-i mükellefîn). Fukaha teklifin konusunu, “mahkûm fih”, “mahkûm bih” veya “mükellef bih” terimleriyle ifade etmişlerdir.

“Mahkûm fih”, fıkıh usûlcüleri tarafından iki açıdan ele alınmıştır: (a) İlgili olduğu alan (Allah hakkı, kul hakkı ve ilgili meseleler), (b) Teklife konu olabilmesi için taşıması gereken şartlar.⁹ Burada mahkûm fih’in ilgili olduğu alanlara girilmeyecek, taşıması gereken şartlara değinilecektir.

Teklif konusunun şartları şunlardır: Mâdum olmama, mümkün olma, malum olma, fiil olma ve itâate uygun olma.¹⁰ Fakat bunları, teklif konusunun bilinebilir ve gereği yerine getirilebilir olma, yani *malûm* ve *makdûr* olma şeklinde ikiye irca etmek mümkündür.

II. Yükümlülüğün Şartları ve Teklif Hitabını Anlama

İslam hukukunda fertlerin yükümlü olabilmesi, yukarıda ifade edildiği gibi, iki temel şarta bağlıdır. Birinci şart, aklın öncelikli bulunduğu bir kudreti esas alır. Bu, temyiz kudreti olup, Şâri’in hitabını anlama gücüdür ki, akılla olur. İkincisi ise amel kudreti olup, mükellef tutulan görevleri yerine getirebilme kuvvetidir ki, bu da bedenle olur.¹¹

İnsan dünyaya ilk geldiğinde bu iki kuvvete de sahip olmamakla birlikte, bunları elde etme potansiyeli taşır. Bu potansiyel kişide aşama aşama gelişerek teklife ehil bir dereceye yükselir. Bu derece âkil-bâliğ olma dönemidir.¹²

İslâm hukukçularından bir kısmı, teklif konusunu anlama ve bilme şartını yerine göre, “akıl”; bir kısmı, “anlama (fehm)”; bazıları, “temyîzin kemâli”; bazıları ise, “ilim” olarak ifade etmişlerdir.¹³ Ancak diyebiliriz ki, bunlarla anlatılmak istenen, aynı şartın farklı yönleridir. Bununla birlikte, bunlardan her birinin ayrı ayrı hukuki neticelerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Burada, asıl konumuza giriş olması amacıyla, akıl ve teklif konusunu anlama meselesi ele alınacaktır.

A. Akıl ve Teklif Konusunu Anlama

⁹ Zeydân, ‘Abdulkerîm, *el-Vecîz fî usûli’l-fıkh*, İstanbul, ts, s. 75.

¹⁰ Kozalı, s. 66-68.

¹¹ İbn Teymiyye, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. ‘Abdülhalîm el-Harrânî, *Şerhu’l-‘umde*, (Thk.: Suûd Sâlih ‘Atîşân), Riyad, 1413, IV, 46; Karâfî, Ahmed b. İdrîs, *Envâru’l-bürûk fî envâ’i’l-fürûk*, Beyrut, ts, I, 161; İzmirli, İsmail Hakkı, *Anglikan Kilisesine Cevap*, (Sad.: Fahri Unan), T.D.V. Yayını, Ankara, 1995, s. 118-119.

¹² Seydişehrî, İbnü’l-Emîn Mahmud Esad, *Fıkıh Usûlü*, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 280.

¹³ İlgili şartın “akıl” terimiyle ifade edildiği yerler için bkz. San’ânî, el-Emîr Muhammed b. ‘İsmâ’îl, *Sübûlü’s-selâm*, Dâru İhyâu’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut, 1379, III, 181; Şâtîbî, *Muvâfakât*, I, 267; İbn Rüşd, Ebulvelîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî, *Bidâyetü’l-müctehid*, Dâru’l-Fıkr, Beyrut ts, II, 61; “Fehm” teriminin geçtiği yerler için bkz. Şevkânî, Muhammed b. ‘Alî b. Muhammed, *Neylü’l-evtâr*, Dâru’l-Cil, Beyrut, 1973, VII, 23; Cüveynî, *el-Bürhân*, II, 884; İbn Emîn’l-Hâcc, *Takrîr*, II, 16; “temyîzin kemâli” teriminin geçtiği yerler için bkz. Şîrvânî, ‘Abdulhamîd, *Havâşî*, Dâru’l-Fıkr, Beyrut, V, 161; “İlm” için bkz. Şâtîbî, *Muvâfakât*, IV, 295.

“Akıl”, görünenden hareketle, görünmeyene ulaşmayı, işlerin sonuna muttali olmayı ve hayırla şerri birbirinden ayırmayı sağlayan güçtür. Teklif için gerekli olan aklın ölçüsü, fayda ve zararı birbirinden ayırabilmektir (temyiz). Yani kişinin, kıstasların bulunması durumunda, doğru ve yanlış ayırt edebilmesi ve lehine ve aleyhine olanı fark edebilmesidir.¹⁴

Akıl, teklife ehil olmanın temel şartıdır. Bu yönüyle o, teklifin muhatabı olan insan için tamamlayıcı bir şart olup, bizzat teklifin şartı değildir.¹⁵ Akıl, soyut ve değişken olduğundan, mükellefiyet için, daha açık ve sabit bir özellik olan bülûğ (ergenlik) aklın yerine ikame edilmiştir. Bülûğ, ya bilinen tabii belirtilerin gerçekleşmesiyle veya İslâm hukukçularının geneline göre, on beş yaşının doldurulmasıyla gerçekleşir. Ancak bülûğ, akli melekeleri bozacak herhangi bir arızadan uzak olarak gerçekleşmiş olmalıdır. Buna göre bülûğa ermemiş çocuk, gâfil, sarhoş, uyuyan ve akıl hastası olan kişiler, hitabı anlayabilecek güçten yoksun oldukları için, mükellef sayılmamaktadırlar.¹⁶

Bilindiği üzere, teklifin gereği, Şâri’e itâat ederek, emredilen şeyi yerine getirmektir. Bu ise, ancak mükellefin, Şâri’in kendisine, memur bih’i emrettiğini “bilmesi” ve “anlaması”, netice itibariyle de şuurlu bir şekilde o fiile yönelmesi durumunda gerçekleşir.¹⁷ Çünkü teklif, bir hitabdır¹⁸; hitab ise ilk planda, anlaşılacak için muhataba yöneltilir.

Yükümlülüğün delillerini anlamaya güç yetirmek, ancak akılla ve akıl sahibi kişilerin mükellef tutuldukları emirlerin, akıllarının anlama kapasitesi dahilinde olmasıyla gerçekleşir.¹⁹ Buna göre teklifin mükellefçe tam mânâsıyla bilinip anlaşılması, istenilen yükümlülüğü istenildiği şekilde yerine getirmesine imkân sağlayacaktır.²⁰

Verilen bilgilerden sonra, bu şartla ilgili olan asıl konumuza, yani teklif dilini anlamayanların şer’î hitab karşısındaki durumuna geçebiliriz.

B. Teklif Hitabının Dilini Anlamayanların Durumu

İnsanoğlu, hemcinsleriyle “dil” merkezli bir iletişim kurduğu gibi, Şâri de ahkâmını insanlara “dil” aracılığıyla bildirmiştir. Yani, ilâhî irade, insana birtakım sorumluluklar teklîf ederken “dil”i bir vâsıta olarak kullanmıştır.

Son ilahi kitap Kur’ân-ı Kerîm, Arap dili ve belâgat üslupları ile indirilmiştir. O nazil olduğunda, kendilerine indiği toplum tarafından yeterince

¹⁴ Kozalı, s. 60,61.

¹⁵ Şâtübî, I, 267.

¹⁶ Hallâf, s. 134. Mâlî mükellefiyetlerdeki durum, velinin çocuk ve ruhi özürü üzerindeki bir yükümlülüğü olarak değerlendirilmektedir. Meselâ bkz. Hallâf, s. 134; Kozalı, s. 60 vd.

¹⁷ Sübkî, ‘Alî b. ‘Abdulkâfi, *el-İbhâc fi şerhi’l-minhâc*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1404, I, 158; İbn Emîrî’l-Hâcc, II, 210.

¹⁸ Âmidî, Ebu’l-Hasen ‘Alî b. Muhammed, *el-İhkâm fi usûli’l-ahkâm*, (Thk.: Seyyid el-Cümeylî), Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, 1404, I, 199.

¹⁹ Hallâf, s. 134.

²⁰ Zeydân, s. 76.

anlaşılmaktaydı.²¹ Ancak, dinin hedef kitlesi olanların tamamı, geçmişte olduğu gibi, bugün de iletişim dili olarak Arapça’yı kullanmamaktadır. Dolayısıyla, teklifin dilini, yani Arapça’yı bilmeyenlerin *şer’î hitab* karşısındaki durumları burada önem taşımaktadır. Önemine binaen, bazı usulcüler bu konuyu, *teklifin şartları* kapsamında işlerken, kimisi de ehliyet arızalarından olan *cehâlet* başlığı altında ele almıştır.

Dinin bütün insanları muhatap almasının temel dayanağı, onun evrensel oluşudur. Şu âyetlerde bu durum açıkça ifade edilmektedir: “*De ki: Ey insanlar! Ben Allah’ın, hepinize gönderdiği resûlüyüm.*”²² “*Biz seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.*”²³ Fakat insanlar arasında bu dinin gönderildiği dili anlamayan, başka bir dille iletişimlerini sürdüren insanlar, bu nedenle ilâhî hitâbı anlamamaktadırlar. Öyleyse, Arap diliyle vahyedilmiş ilahi hitap, onu anlamayana nasıl yöneltilir ve bundan dolayı o kişi nasıl mükellef olur? Bu, ‘hitâbı anlamaya muktedir olma’ şeklindeki teklif şartına zıt değil midir?

Bu tarz soruları, usûl bilginleri şu şekilde ele alarak cevaplama yoluna gitmişlerdir: Hitâbı anlama imkânına sahip olmak, teklifin sıhhat şartlarından. Arapça’yı anlamayanların mükellef olmaları bu durumda şer’an mümkün değildir. Hanefilerden Serahsî (ö.483/1090) konuya dair şu değerlendirmeyi yapar: “Anlamadıklarını bile bile, Arab’a Türkçe, Türk’e de Arapça hitap etmek *hüsün* sıfatına sahip değildir. Ancak, bir tercümanın bulunması hali müstesna. Çünkü hitaptan amaç, dinleyene meramı anlatabilmektir. Aksi takdirde bu, *teklif-i mâlâyutak* olur.”²⁴ Bununla birlikte, insanlara davetin ulaştırılması bir vecibe olduğundan, bir şekilde bunun temini gerekmektedir. Dinin tebliğ edildiği dili bilmeyenlerin Şâri’in hitâbını anlamaları şu şekillerde sağlanabilir:

Birincisi, şer’î nasların tercüme edilmesi: Bu şekilde onlar, İslâm’ın kendilerine teklif ettiği hususları, kendi dilleriyle açıklayan dini bir kaynağa kavuşmuş olacaklardır.

İkincisi, Arapça’yı öğrenmek.

Üçüncü yol ise, bir grup müslümanın, Arapça’yı bilmeyen diğer milletlerin dillerini öğrenerek, onlara kendi dilleriyle İslâm’ın prensip ve hükümlerini öğretmesi.

Birinci yolun vacib olduğuna ilişkin kesin bir delil bulunmamaktadır. Hatta şer’î nasların başında gelen Kur’ân’ın tercümesinin caiz olup olmadığı dahi ihtilaflıdır. İlk dönem ulemasının büyük bir kısmı, tercüme, mütercim fikir ve tespiti olarak değerlendirmiş, anlamı doğru aktarmada isabet edilebileceği gibi, hatanın da vaki olabileceğini, dolayısıyla tercümenin caiz olmadığını söylemişlerdir. Sonraki dönem bilginleri ise, Hz. Peygamber (sas)’in krallara

²¹ İbn Haldûn, Abdurrahman, *Mukaddime*, Beyrût 1413/1996, s. 348.

²² Ârâf 7/158.

²³ Sebe 34/28.

²⁴ Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *Usûlü’s-Serahsî*, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1426/2005, II, 69.

gönderdiği mektuplarda bulunan ayetlerin tercüme suretiyle tebliğ edildiğini delil getirerek cevazını savunmuşlardır.

Arap olmayanlara Arapça öğretmenin farz olduğuna ilişkin de muteber bir delil bulunmamaktadır. Hem bu, herkes için mümkün olmayan bir yoldur. Dolayısıyla söz konusu problem bu şekilde tam olarak halledilmiş olmayacaktır. Netice olarak *ümmet-i davet* olan ve Arapça bilmeyen milletlerin dillerini öğrenerek İslam'ı onlara tebliğ etme seçeneği öne çıkmaktadır. Nitekim muasır usûl bilginleri de, bu yolun en uygun ve sağlam olduğunu belirtirler. Daha da önemlisi, bir grup Müslümanın, Arap olmayan milletlerin dillerini öğrenmeleri farz-ı kifâyedir. İslâm dâvetinin onlar arasında yayılması, İslâm'ın hükümlerinin onların konuştukları dil ile kendilerine tebliğ edilmesi bu farza dâhildir. Eğer müslümanlar bu konuda ihmalkâr davranırlarsa, hepsi sorumlu olurlar.²⁵

Konu ile ilgili deliller ise şunlardır:

1- “Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü men eden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”²⁶ âyeti müslümanlardan bir gruba, İslâm'ın hükümlerini tebliğ emrini içermektedir. Tebliğ ise, muhâtaplar tarafından anlaşılmadıkça herhangi bir fayda temin etmez. Muhâtaplara dinin ulaştırılması bir maksat olarak farz olunca, onun vesileleri de aynı hükme tabidir.

2- Hz. Peygamber'in, Kisrâ, Kayser, Mukavkıs, Necâsî gibi zatlara İslâm'a dâvet mektubu göndermesi. O, bu mektupları, kendilerine gönderdiği insanların dilini bilenlerle ulaştırma yoluna gitmiştir.

3- Hz. Peygamber'in, vedâ hutbesinde Allah'ı, risâletini tebliğ ettiğine dâir şâhit tutarak, söylediklerini, orada bulunanların (şâhitler), bulunmayanlara (gâibler) tebliğ etmelerini emretmesi.²⁷ Buradaki “şâhit”, İslâm'a giren ve onun hükümlerini bilen herkesi kapsarken; “gâib” de, Arapça'yı bildiği halde, kendisine İslâm davetinin ulaşmadığı²⁸ insanların yanında, Kur'ân dilini bilmeyen, delillerini anlamayan ve ne Kur'ân âyetlerinin kendi diline tercüme edildiği, ne de Kur'ân dilini bilip kendisine, anlayacağı dilden, dinin mükellef tuttuğu hususları öğretme vazifesini yerine getirecek birini bulamayan kişileri de kapsamaktadır. Böyle bir durumda bulunan kimse, dinen mükellef değildir. Çünkü o, “Allah, her şahsı ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar”²⁹ âyetinin kapsamına dâhil olmaktadır.³⁰

Usûlcülerin beyanına göre, dinin yabancılara kendi dilleriyle açıklanmasının caiz olduğunda icma edilmiştir. Hz. Peygamber (sas)'in davet için

²⁵ Hallâf, s. 135; Hanbelî, s. 360; Zeydân, s. 89; Kârî, Latife Hasen Muhammed, *et-Teklif fi Şer'i'ati'l-İslâmiyye*, (Doktora Tezi), Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ, Mekke, 1408, s. 50-52; Karaman, Hayreddin, *Fıkıh Usûlü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 268.

²⁶ Âl-i İmrân 3/104.

²⁷ Buhârî, *Hacc*, 128; Müslim, *Kasâme*, 9.

²⁸ Zeydân, s. 90.

²⁹ Bakara 2/286.

³⁰ Zeydân, s. 90.

gönderdiği elçiler, onun emir ve nehiyelerini gittikleri yerlerdeki insanların dilleriyle tebliğ ediyor, onlara dini kendi lisanlarıyla öğretiyorlardı.³¹

Hitabın dilini anlamayanlara bunu ulaştırmak “tebliğ” görevi kapsamında bir farz-ı kifaye olarak yerini alsa da, bunu bizzat maksat bir farz değil, vesile olarak değerlendirmek daha doğru gözükmektedir. Dinin hitabının anlaşılması işi, sadece müminlerin diğer dilleri öğrenip, muhataplara İslam’ı tebliğ etmelerinin dışında, başka bir yolla gerçekleşiyorsa, müminlerden sorumluluk kalkar. Konuya değinen bilginlerin, hitabın ulaşmasının üç yolla olabileceğini söylemesi de esasen buna işaret etmektedir. Allahu a’lem.

Nitekim İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350), kişilere sorumluluk yükleyici delilin bulunmasının zaman, mekân ve şahıslara bağlı olarak değişkenlik göstereceğini söylemiştir. O şöyle demektedir: “Allah’ın kâfirlere karşı hücceti bir zaman, mekân ve bölge için mevcutken, başka zaman, mekân ve bölgelerde var olmayabilir. Bir şahıs, hakkında delil bulunduğu için mükellef olurken, başkası, akli veya temyiz kudreti bulunmadığı için sorumlu olmayabilir. Mecnun ve çocuklar böyledir. Kişi hitabı anlamadığı ve kendisine bunu tercüme edecek birisi bulunmadığı durumda da yükümlü olmaz. Böyleleri, işitme özrü bulunduğu için hiçbir şey duymayan ve anlama imkânına sahip olmayanlar gibidir.”³²

Konuya *cehalet* özrü bağlamında yaklaşan usûlcü Abdülaziz Buhârî (ö.730/1329), meselenin farklı bir yönünü öne çıkararak, davetin her ferde ayrı ayrı ulaşmasından ziyade yaygınlık kazanmasının yeterli olacağını şöyle ifade etmektedir: “Muhatabın, *şer’î hitab* kendisine ulaşmadığı sürece, ona iman edip onunla amel etmesi mümkün değildir. Ancak *hitab* yayıldıktan sonra, onu bilen ve bilmeyen herkes için bağlayıcı olur. Çünkü Allah Resûlü (sas) insanların her ferdine birebir tebliğde bulunma imkânına sahip değildir. Onun yapabileceği, sadece davetin insanlar arasında yaygınlık kazanmasını sağlamaktır. Binaenaleyh, daveti yaymak, herkese tebliğ etmek gibi değerlendirilmiştir. Bu durumda *hitabı* bilmeyen kişi mazur olmaz. Çünkü hitab yayıldıktan sonra bilmeyenlere de hükmen ulaşmış olur. Bu durumdakiler, davet ulaştığı halde ona iman etmeyenler gibi değerlendirilirler.”³³

Tarihi vakiya baktığımızda yukarıda sözü edilen üç yöntemin de takip edildiğini görmekteyiz. Hz. Peygamber (sas) devri dahil olmak üzere, dini metinler başka dillere tercüme edilmiştir. Yine, ana dili Arapça olmayan pek çok kişi bu dili öğrenmiş ve şer’î ahkâmın kaynağı olan nasları anlamada Araplarla yarışacak seviyeye gelmişlerdir. Aynı şekilde, birçok İslam davetçisi, Afrika ve diğer bölgelere yayılarak gittikleri yerlerdeki insanların dilini öğrenip onlara tebliğde bulunmuşlardır.³⁴

³¹ Buhârî, ‘Alâuddîn ‘Abdülazîz b. Ahmed, *Keşfü’l-esrâr*, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, 1994, III, 115.

³² İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû ‘Abdillah Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Şemsüddîn, *Tarîku’l-hicreteyn*, Dâru’s-Selefiyye, Kâhire, 1394, s. 414.

³³ Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, IV, 535.

³⁴ Kârî, s. 152.

Farklı bir vesileyle konuya değinen Serahsî şöyle demektedir: “Allah Resûlü (sas) *“Ey Peygamber, tebliğ et!”*³⁵ âyeti ile risaletini tebliğe memur olunca, kimi zaman yazı ile, kimi zaman da dil ile tebliğde bulunmuştur. Nitekim uzaktaki krallara, onları dine davet amacıyla mektuplar yazmıştır. (Tıpkı sözlü tebliğ gibi) bu da tam bir tebliğ olmuştur.”³⁶

Bu bağlamda, *“Biz, her bir peygamberi ancak kavminin diliyle gönderdik”*³⁷ ayetine değinmek yerinde olacaktır. Mekkî b. Ebî Tâlib (ö.437), peygamberlerin, kendi kavimlerinin diliyle gönderilmelerinin, peygamberi anlamaları gayesine matuf olduğunu beyan ettikten sonra diyor ki: “Bunun anlamı şudur: Hz. Peygamber (sas), dillerin en fasihi olan Sa’d b. Bekr b. Hevazın’ın diliyle gönderildi. Yani, ‘Hz. Muhammed (sas)’den önceki ümmetlere gönderdiğimiz peygamberleri, Allah’ın indirdiği emir ve nehiyleri açıklasınlar ve böylece kendilerine karşı bir delil olsun, mazeretleri de kalmasın diye mutlaka her bir ümmetin diliyle gönderdik.” Bundan sonra müfessir, “Bu durumda, acemlerden olanların aleyhine bağlayıcı bir hüccetin bulunmaması gerekir. Zira onlar Arapların dilini anlamıyorlar.” şeklindeki bir itiraza şöyle cevap verir: “Hz. Peygamber (sas)’in getirdikleri onların diline tercüme edilir de, bunlar da daveti anlarsa, delil onları bağlayıcı olur. Çünkü *“Biz seni kesinlikle bütün insanlara müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik”*³⁸ *“Bu Kur’an bana sizi ve ulaştığı herkesi uyarayım diye vahyolundu.”*³⁹ *“Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik”*⁴⁰ âyetleri bunu gerektirmektedir. Öyleyse, kime Hz. Peygamber (sas)’in daveti ulaşır ve O’nun davetinin içeriğini anlarsa, o kişi âyetlerde belirtilen *“Kur’ân’ın ulaştığı herkes”* ve *“bütün insanlar”* kapsamına girer ve bu delil onu bağlar.”⁴¹

Elmalılı Hamdi Yazır da, ilgili ayet bağlamında önemli tespitlerde bulunmuştur. Onun konuya dair söylediklerini bazı tasarruflarla nakletmekte fayda görüyoruz: “Bir taraftan Arapça bilenler bilmeyenlere bildikleri lisanlar ile nakil ve tercüme ederek Resul’ün beyanını tebliğ ve tebyin ederler, Resul’ün resulü, peygamberlerin vârisleri olmak şerefine nail olurlar. Diğer taraftan bu şerefe nail olmak için bir takım insanlar da Arapça öğrenirler ve bu suretle Resul’ün lisanı esas alınarak, beyan ve davet dilden dile, kavimden kavme yayılmış olur. Yüce Allah izzet sahibi olması hasebiyle Resul’ünü dilediği kavimden seçer ve hikmeti hasebiyle beyanını o kavmin lisanıyla yaptırır. İnsanları Allah’ın izniyle tenvir etmek ve hidayet ve dalâletin birbirinden ayrılmasında hüccet olmak için risalet-i Muhammediye ile gönderilen bu kitabın, Arapça olarak inzal buyurulmasında ve nazil olduğu gibi “Arapça” olarak hâkim kılınmasında bile nice ilahi hikmetler vardır. Kur’an, başka bir lisan ile indirilse idi Peygamberin içlerinde bulunduğu ve ilk evvel hitap edeceği kavmi

³⁵ Mâide 5/67.

³⁶ Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *el-Mebsût*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, ts., V, 16.

³⁷ İbrâhîm 14/4.

³⁸ Sebe 34/28.

³⁹ En’âm 6/19.

⁴⁰ Enbiyâ /107.

⁴¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed, *el-Hidâye ilâ bulûği’n-nihâye*, Şârîka, 1429/2008, V, 3771-3772.

anlamayacak, onun anlayacakları dille açıklanmasını isteme hakları olacak ve diğer kavimlere tebliğ için ilk nâşirler yetişmeyecek ve binaenaleyh hiçbir kavim hakkında hucetullah tahakkuk etmeyecekti. Ve eğer lisanların hepsiyle indirilseydi de Arapçası gibi bir çok Kur’an bulunsaydı, böyle bir mucize büsbütün zararlı ve tevhid hikmetine zıt olurdu, milletler arasında niza ve ihtilâfi azaltacak yerde çoğaltır, birleştirecek yerde dağıtırdı. Çünkü her biri yalnız kendi lisanını asıl ve hâkim tanınması lâzım gelecek ve aralarında hâkim ve furkan bir kitap bulunmamış olacaktı. Hem farklı dillerde gelmesi, tercüme ihtiyacından kurtarmayacak, her kavim kendi lisanındaki ile diğerlerinin uyuşup uyuşmadığını anlamak ihtiyacında bulunacak ve bundan dolayı taaddüd ne kadar çoksa tercüme ihtiyacı da o nisbette artacak ve bir mütercimim bütün lisanları bilmesi iktiza edecek ve teklif-i mâlâyutak halini alacaktı.”⁴²

Sonuç

İslam hukuk metodolojisinde yükümlülüğün dört temel unsuru vardır: Teklif, teklifin kaynağı (hâkim), teklifin konusu ve teklifin muhatabı. Teklifin kaynağı olan Şâri tarafından, teklif konusu olan fiilleri icra etmesi için insana teklif hitabı yöneltilirken, onun bu hitabı anlama gücünün olup olmadığı *Mükellif* ve *mükellef* arasındaki iletişimde hayati öneme sahiptir. Bu durumun sonucu olarak hitabı anlama veya onu yerine getirme kuvvetinden mahrum olanlardan, teklifin sonucu olan mükâfat ve ceza kaldırılmıştır.

Teklif hitabını anlamayanlar zümresine başta ehliyeti haiz olmayan çocuk ve zihinsel özürsüzlükler girdiği gibi, âkil-bâliğ olduğu halde, hitabın dilini bilmeyenler de girmektedir. Birçok usûl kaynağı; dili, şer’î hitabın lisanından farklı olan bu kitlenin teklif hitabı karşısındaki durumlarına değinmemiştir. Ancak tarih boyunca bu sorunun çözümü için (a) şer’î nasların tercümesi, (b) Arapça bilmeyenlerin bu dili öğrenmesi ve (c) dine davetle görevli olan müslümanların, muhatap kitlelerin dillerini öğrenerek onlara ilahi mesajı ulaştırmaları olmak üzere üç yöntemin izlendiği görülmektedir. Dini tebliğ görevi müslümanlara yönelik bir farz-ı kifaye olmakla birlikte, diğer yollarla yapılan davet de eğer maksadı gerçekleştiriyorsa, bu yükümlülüğün eda edildiği söylenebilir. Kullara güçlerinin yetmeyeceği şeyleri yüklemeyen Şâri, hitâbını anlama hususunda da bunu nazar-ı itibâra almıştır. Diğer taraftan, dinî nasları anlayan inanmış zümreye de burada önemli vazifelerin tevcih edildiği görülmektedir.

Yukarıda zikredilen yol ve yöntemler, pratikte uygulandığı gibi, teorik olarak da tespit edilerek dile getirilmiştir. Bu yolların işin tabiatı gereği olduğu izaha gerek bırakmayacak ölçüde açıktır. Çünkü İlâhî iradenin, insanlara emirlerini yeryüzündeki bütün diller ile inzâl buyurması, hikmete uygun görülmemiş; fakat peygamberin ilk muhatap kitlesini oluşturan insanların anlayacağı dil seçilmiştir. “(Allah’ın emirlerini) onlara iyice açıklasın diye her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik”⁴³ âyeti bunu ispat ve izah etmektedir. Fakat peygamberlerin, ilk hitap kitlesinin diliyle gönderilmiş olmaları,

⁴² Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979, V, 3012-3014. Krş. Zemaşerî, Ebu’l-Kâsım Cârullah, *el-Keşşâf*, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, 1407, II, 539.

⁴³ İbrâhîm 14/4.

açıkça anlaşılacağı üzere, bu hitabın sadece onlar için bağlayıcılık arz ettiği mânası taşımamaktadır. Özellikle son ilahi mesaj bağlamında böyle bir şeyi savunmak, İslam'ın cihanşümül oluşunu ifade eden kat'î naslarla da çelişki arz edecektir.

Diğer taraftan, Kur'an'ın sadece Arapça bilenler için bir anlam ifade ettiği şeklindeki bir iddia, sadece Kur'an'ın indirilmesi halinde kısmen geçerli olabilir, zira o kitapla birlikte bir rehber de gönderilmiş, bu yolla kitabın anlaşılması, yaşanması, insanların eğitilmesi de sağlanmıştır. Bu şekilde, terbiye edilen insanlar vasıtasıyla, diğer kavim ve toplumlar muhatap alınıp, eğitim-öğretim, ferdi ve sosyal değişim gerçekleştirilmiştir. Bu mesajı kabul edenler çoğaldıkça, onların da diğer milletlere aynı mesajı götürmeleri istenmiştir. Çünkü bu, daveti yaygınlaştırmanın fitri yoludur. Bir hitabın ilk muhatap kitlesinin dilinde gelmesinin sadece onları bağladığını düşünmek, dünyadaki ilmi tarihin de yanlışlığını kabule götürür. Şöyle ki, ilahi davet kadar önemi olmayan kültürel ve medeni eserlerin, onları icat edenlerin dillerinden dolayı kavimlerle sınırlı tutmayı kabul etmek gerekecektir.⁴⁴

Günümüzde dinin dilini bilmeyenlere yönelik yazılı, sesli ve görüntülü çok sayıda belge dünyanın her tarafına yayılmıştır. Bunlara ulaşmak artık çoğunlukla zor ve maliyetli değildir. Binaenaleyh, Abdulaziz Buhârî'nin belirttiği gibi, davet yayıldıktan sonra bu konuda cehaletin mazeret sayılması da özür olmaktan uzaklaşmış olmaktadır.

Kaynaklar

Âmidî, Ebu'l-Hasen 'Alî b. Muhammed, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, (Thk.: Seyyid el-Cümeylî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1404.

Buhârî, Ebû 'Abdillah Muhammed b. İsmâîl (256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1407/1987.

Cüveynî, Ebu'l-Me'âlî 'Abdumelik b. 'Abdillah b. Yûsuf, *el-Bürhân fî usûli'l-fikh*, (Thk.: 'Abdulazîm Mahmûd ed-Dîb), el-Vefâ, Mısır, 1418.

Ebû Zehra, Muhammed, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, (Trc.: Abdülkadir Şener), Fecr Yayınevi, Ankara, 1994.

Hallâf, Abdulvehhab, *İlmu usûli'l-fikh*, Edâ Neşriyat, İstanbul, 1991.

Hanbelî, Şâkir, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, İstanbul, tsz.

Heyet, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*, Kuveyt, 1404-1427.

⁴⁴ Mevdudi, Ebu'l-A'lâ, *Fetvalar*, (Çev.: Mahmud Osmanoğlu, A. Hamdi Chohan), Nehir Yayınları, İstanbul, 1992, I, 27.

İbn Emîrî’l-Hâcc, Muhammed b. Muhammed (879/1474), *Kitâbu’t-takrîr ve’t-tahbîr*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1996.

İbn Haldûn, Abdurrahman, *Mukaddime*, Beyrût 1413/1996.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû ‘Abdillah Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Şemsüddîn, *Tarîku’l-hicreteyn*, Dâru’s-Selefiyye, Kâhire 1394.

İbn Manzûr, Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem (711/1311), *Lisânü’l-‘arab*, Beyrut, 1375/1956.

İbn Teymiyye, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. ‘Abdülhalîm el-Harrânî, *Şerhu’l-‘umde*, (Thk.: Suûd Sâlih ‘Atîşân), Riyad, 1413.

İbn Rüşd, Ebulvelîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî, *Bidâyetü’l-müctehid*, Dâru’l-Fikr, Beyrut tsz.

İzmirli, İsmail Hakkı, *Anglikan Kilisesine Cevap*, (Sad.: Fahri Unan), T.D.V. Yayını, Ankara, 1995.

Kal‘acî, Muhammed Ravvâs, *Mu‘cemu lûğati’l-fukahâ*, Dâru’n-Nefâis, Beyrut, 1416/1996.

Karâfî, Ahmed b. İdrîs, *Envâru’l-bürûk fî envâ‘i’l-fürûk*, Beyrut, tsz.

Karaman, Hayreddin, *Fıkıh Usûlü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010.

Kârî, Latîfe Hasen Muhammed, *et-Teklîf fi’ş-Şerî‘ati’l-İslâmiyye*, (Doktora Tezi), Câmi‘atu Ümmi’l-Kurâ, Mekke, 1408.

Kozalı, Abdurrahim, *İslam Hukuk Usûlü Eserlerinde Yükümlülük*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üni. S.B.E., İstanbul, 1998.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed, *el-Hidâye ilâ bulûği’n-nihâye*, Şârîka, 1429/2008.

Mevdudi, Ebu’l-A’lâ, *Fetvalar*, (Çev.: Mahmud Osmanoğlu, A. Hamdi Chohan), Nehir Yayınları, İstanbul, 1992.

Müslim, Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc (261/874), *Sahîhu Müslim*, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, tsz.

San‘ânî, el-Emîr Muhammed b. ‘İsmâ‘îl, *Sübülü’s-selâm*, Dâru İhyâu’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut, 1379.

Sava Paşa, *İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd*, (Trc.: Baha Arıkan) Kitabevi, İstanbul, tsz.

Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.

-----, *Usûlü's-Serahsî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1426/2005.

Seydişehrî, İbnü'l-Emîn Mahmud Esad, *Fıkıh Usûlü*, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2011.

Sübkî, 'Alî b. 'Abdulkâfî, *el-İbhâc fî şerhi'l-minhâc*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1404.

Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhim b. Mûsâ (790/1388), *el-Muvâfakât*, (Trc.: Mehmed Erdoğan), İstanbul, 1993.

Şener, Abdulkadir, *İslâm Hukuku Dersleri I*, D.E.Ü. Yayınları, İzmir, 1992.

Şener, Mehmet, *İslâm Hukukunda Örf*, İzmir, 1987.

Şevkânî, Muhammed b. 'Alî b. Muhammed, *Neylü'l-evtâr*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1973.

Şirvânî, 'Abdulhamîd, *Havâşî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz.

Türcan, Talip, *İslâm Hukuk Biliminde Hukuk Normu Kavramı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979.

Zeydân, 'Abdulkerîm, *el-Vecîz fî usûli'l-fikh*, İstanbul, tsz.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah, *el-Keşşâf*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1407.